



Happiness in the Best Life according to the Teachings of Imam al-Reza (as)

Saeed Hasani¹ Saeed Fakhari²

1. Assistant Professor of Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran (Corresponding Author):s.hasani@cfu.ac.ir

2. Assistant Professor of Theology Education, Farhangian University, Tehran, Iran: s.fakhari@cfu.ac.ir

Article Info	Abstract
Article Type: Research Article	One of the most crucial pillars of a good life is genuine happiness and contentment. This study aims to explain the prerequisites for achieving happiness in the best life, based on the teachings of Imam al-Reza (as). The research method is descriptive-analytical and relies on library sources. Based on a narration from Imam al-Ridha (as) that defines the best life as making the lives of others good and pleasant, the study explores the requirements for achieving this noble social relationship within Ridawi teachings.
Article History:	
Received: January 28, 2024	The findings show that in the words of Imam al-Ridha, the best life is one where we make the material and spiritual lives of others pleasant. This principle is evident in his conduct. Achieving such a life requires a balance between hope and fear and depends on several factors:
In Revised Form: March 27, 2024	<ul style="list-style-type: none">• A Monotheistic and Eschatological Perspective: True belief in God and the afterlife, achievable only through complete intellectual and practical devotion to the divine authority (the Imam), alongside sincere action.• Self-Sacrifice: Which demands asceticism, contentment, and abandoning selfish desires.• Kindness and Problem-Solving Attitude: While preserving others' dignity.• Skills Such as Anger Management: Which can only be realized through patience with people, forgiving others' mistakes, and good character.• Comprehensive Planning Skills and Lawful Daily• Recreation.
Accepted: May 16, 2024	
Published Online: June 22, 2025	According to Ridawi teachings, aiding others—especially believers—brings about divine help and unseen support from unexpected sources. This leads to lasting happiness in both this world and the hereafter. Therefore,

Cite this The Author (s): Hasani, S; Fakhari, S (2024).Happiness in the Best Life according to the Teachings of Imam al-Reza (as) : Quarterly Scientific Journal of Farhang Razavi. Year 13, Issue 2, Summer 2025, Serial Number 50 – (91- 114)-

DOI:10.22034/farzv.2024.440376.1973



Published by: [University of Tehran Press](http://www.ut.ac.ir)

based on these teachings, through divine-centered and Imam-centered action, detachment from worldly attachments, and acquiring happiness-related skills, one can bring comfort to oneself and others and achieve the best life.

Enjoining good (Amr bil Ma'ruf), Forbidding evil (Nahy anil Munkar), Imam al-Jawad (as), Conduct (Sirah), Hadiths (Narrations).

Keywords:

Imam al-Reza (as), Ridawi Teachings, Happiness, Best Life.

Introduction

One of the most crucial pillars of a good life is genuine happiness and contentment. This study aims to explain the prerequisites for achieving happiness in the best life, based on the teachings of Imam al-Reza (as).

The central research question is: "What is the manifestation of the best life in the sayings and actions of Imam al-Reza (as), and what are the requirements for achieving happiness in such a life?"

The study employs a descriptive-analytical method and relies on library research. Based on a narration from Imam al-Reza (as), who defines the best life as improving the lives of others, the study investigates the prerequisites and elements necessary for such a noble social connection within the framework of Ridawi teachings.

Imam al-Reza (as) emphasizes coexistence accompanied by joy and the effort to bring joy to others. In a narration, Ali ibn Shu'ayb reports:

"I visited Imam al-Reza (as). He asked me, 'O Ali! Who lives the best and most pleasant life?' I replied, 'My master, you know better than I.' The Imam said, 'O Ali! The one who makes the lives of others good and pleasant lives the best life. And who lives the worst life?' I replied again, 'You know best.' He said, 'The worst life belongs to the one who does.

not improve others' lives through his own. O Ali! Treat God's blessings with care, for they are fleeting and do not return to those from whom they depart. O Ali! The worst of people is one who denies others what has been granted to him, eats alone, and mistreats his servants.'"

This teaching was embodied in the Imam's own life. Ibrahim ibn Abbas narrates:

"I never saw Imam al-Reza (as) speak harshly to anyone, interrupt anyone, or leave a request unfulfilled when it was within his means. He never stretched out his legs in front of others or leaned back while others were sitting. He never insulted or cursed any of his servants, never spat in front of anyone, and never laughed loudly but only smiled. When alone, he would invite all his servants—including gatekeepers and stablemen—to his table. He slept little and worshipped much, fasting frequently. He gave charity in secret, especially at night."

Even during his final illness, as narrated by Yasser the servant, when only seven stops remained before reaching Tus, the Imam fell ill. Despite his weakness, he ensured that all his staff and servants ate well and asked about each one personally. He even made sure the women were fed. Only afterward did he faint from weakness, and mourning erupted throughout the city.

This scene demonstrates that even on the verge of death, the Imam was deeply concerned about others' comfort—regardless of whether they were close followers or not. For him, improving the lives of others extended beyond material comfort to include spiritual welfare, even when others were unaware of his goodwill. He even appointed someone to awaken the servants for night prayers.

The words and actions of Imam al-Ridha (peace be upon him) in explaining a good and prosperous life can be traced back to his monotheistic perspective and thought. As researchers in Islamic psychology have inferred from Islamic teachings, happiness and a good life can only be achieved through a monotheistic way of living, based on a firm belief in all the names and attributes of God, His lordship, divine decrees, and adherence to the cause of God to establish individual and social monotheism while negating fictitious and satanic social classes.

According to the narration of Abdullah ibn Salat, from a man of Balkh who said: "During the journey of Imam Abu al-Hasan Ali ibn Musa al-Ridha to Khorasan, I accompanied him. One day, he invited everyone to the table, and his servants, both black and non-black, came and sat at the table. I said to him: May I be sacrificed for you, wouldn't it be better to set a separate table for them? He replied: Be silent! The God of all is one, and the mother is one, and the father is one (therefore there is no difference), and the reward of each person is based on their actions."

It is clear that this belief and monotheistic faith will only make the livelihood of others good and joyful if it is accompanied by a committed faith and completely righteous actions. As Imam al-Ridha (peace be upon him) stated: "Monotheistic faith is indeed the recognition and heartfelt belief, verbal acknowledgment, and practical behavior." The flow of individual and social monotheism in legislation and execution can only be realized through connection and allegiance to the divine authority, which is this complete connection, a complete attachment to a center called Wilayah (guardianship) or the driving force of society in absolute obedience to his thoughts and commands while negating dependence on tyrants.

As Imam al-Reza (as) mentions in the luminous Hadith of "Silsilat al-Dhahab," he introduces Wilayah as a condition and indeed a prerequisite for entering the fortress of monotheism: "Imam al-Ridha narrated from his ancestors from Imam Ali who said: I heard the Prophet say: I heard that God Almighty says: The word 'There is no god but Allah' is My fortress; whoever enters it will be safe from My punishment. And when the mount of the Prophet moved, he said: With its conditions, and I am one of its conditions."

Belief in the Hereafter is also a guarantee for implementing this approach and improving the lives of others, as Hassan ibn Ali al-Washaa narrated from Imam al-Ridha who said: "Whoever relieves the troubles of a believer and brings them joy, God will alleviate their worries on the Day of Resurrection." He also said: "One of the best ongoing charities (i.e., charities that continue to benefit a person after death) is helping a needy person." In this luminous statement, the Imam recommends relieving the difficulties in the lives of others based on belief in the Hereafter and emphasizes ongoing charities, which are the treasures of the Hereafter.

The findings reaffirm that the best life, in Ridawi thought, is one where we improve others' lives

materially and spiritually. This goal requires a balance between fear and hope and is achieved through:

- **Theological Insight and Belief in the Hereafter:** Attained through full allegiance to the divine leader and sincere action.
- **Selflessness:** Demanding detachment from desires.
- **Cheerfulness and Willingness to Help:** While preserving the dignity of others.
- **Emotional Skills (e.g., Anger Management):** Achieved through patience, forgiveness, and good morals.
- **Planning and Lawful Entertainment:** Balanced, daily, and constructive.

Achieving the best life is accompanied by divine support, often from unexpected sources, leading to sustainable happiness in both this world and the next. In conclusion, Ridawi teachings propose that through a God- and Imam-centered life, detachment from worldly attachments, and acquisition of happiness-related skills, one can enjoy a pleasant life and bring joy to others as well.



شادکامی در نیکوترین زندگی بر اساس معارف رضوی

سعید حسنی^۱، سعید فخاری^۲

s.hasani@cfu.ac.ir

۱. استادیار گروه آموزش الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران (نویسنده مسئول):

s.fakhari@cfu.ac.ir

۲. استادیار گروه آموزش الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران:

چکیده

اطلاعات مقاله

یکی از مهم‌ترین ارکان زندگی نیکو، شادکامی و رضامندی حقیقی در زندگی است. هدف پژوهش، تبیین لوازم تحقق شادکامی در نیکوترین زندگی بر اساس معارف رضوی است. روش تحقیق، توصیفی تحلیلی است و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. به این صورت که بر اساس روایتی از امام رضا (علیه السلام) که نیکوترین زندگی را در نیکو گرداندن زندگی دیگران، معرفی می‌فرماید؛ مقدمات و لوازم تحقق این ارتباط اجتماعی حسنه در معارف رضوی جست‌وجو شده است. یافته‌های تحقیق نشان داد در کلام رضوی، نیکوترین زندگی در حالتی است که زندگی سایر انسان‌ها را از جهات مادی و معنوی گوارا گردانیم و این گفتار امام رضاع در سیره ایشان آشکار شده است. تحقق نیکوترین زندگی، با خوف و رجای متوازن همراه بوده و مستلزم تحقق اموری است که عبارتند از: ۱. داشتن بینش توحیدی و معاد باوری که تنها در صورت ولایت‌پذیری کامل فکری و عملی از ولی الهی و همراه با عمل‌گرایی خالصانه صورت می‌گیرد. ۲. فداکاری که نیازمند داشتن زهد، قناعت و ترک کردن خواهش‌های نفسانی است. ۳. خوش‌رویی و گرگ‌نشا بودن در ضمن حفظ کرامت افراد. ۴. داشتن مهارت‌هایی مانند مهارت خشم که تنها به شرط مدارای بردبارانه با مردم و چشم‌پوشی از خطای دیگران و داشتن حسن خلق محقق می‌شود. ۵. داشتن مهارت برنامه‌ریزی جامع و تفریحات حلال روزانه. تحقق نیکوترین زندگی با برطرف کردن گرفتاری انسان‌ها و مخصوصاً مؤمنان، با امدادهای غیبی و نصرت‌های الهی از جایی که انسان گمان نمی‌کند، همراه است و شادکامی پایدار در حیات دنیوی و اخروی را به دنبال دارد. در نتیجه بر اساس معارف رضوی، با عمل‌گرایی توحیدی و ولایی و با نفی تعلق به دنیا و همچنین کسب مهارت‌های شادکامی می‌توان زندگی خود و سایر انسان‌ها را گوارا کرد و به بهترین زندگی دست یافت.

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۱/۰۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۰۱/۰۸

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۳/۰۲/۲۷

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۴/۰۱

امام رضا (علیه السلام)، معارف رضوی، شادکامی، نیکوترین زندگی.

کلیدواژه‌ها

استناد: حسنی، سعید؛ فخاری، سعید؛ (۱۴۰۳). شادکامی در نیکوترین زندگی بر اساس معارف رضوی: فصلنامه علمی پژوهشی فرهنگ رضوی، سال ۱۳، شماره ۳، تابستان ۱۴۰۴، شماره پیاپی ۵۰ - (۹۱-۱۱۴).

DOI: 10.22034/farzv.2024.440376.1973

ناشر: بنیاد بین المللی فرهنگی هنری امام رضا (علیه السلام)



۱. مقدمه

۱-۱. بیان مسئله و اهمیت آن

قرآن که کتاب حیات و زندگی است بارها به تبیین مفهوم عمیق حیات در زندگی دنیوی و اخروی می‌پردازد و یکی از ترکیبات وصفی که در قرآن کریم ذکر شده عبارت «حیاه طیبه» در آیه ۹۷ سوره نحل است. بر اساس این آیه، حیات طیبه و دلچسب گویا پاداشی است که خداوند مهربان در قبال ایمان توحیدی و متعهدانه و همراه با عمل صالح، در زندگی دنیا و آخرت به مؤمن می‌بخشد و غایتی ممدوح برای زندگانی مطلوب انسان است که هدف رسالت انبیای الهی است. همچنین با توجه به محوریت شادکامی و رضامندی در دلچسب و طیب شدن زندگی، بررسی عوامل و لوازم تحقق شادکامی و رضامندی (راضی و مرضی شدن) در مجموعه تعالیم تربیتی و حیات بخش معصومین علیهم‌السلام و مخصوصا امام رضا علیه‌السلام که خود مظهر راضی و مرضی بودن نزد خداوند و رسول خدا و اهل بیت علیهم‌السلام هستند (طبرسی، ۱۳۹۰: ق: ۳۱۴) از جمله دلایل اهمیت این پژوهش است.

وانگهی در نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی که در صدد احیای امر اهل بیت علیهم‌السلام و تربیت اسلامی است، «حیات طیبه» جایگاه ممتاز و ویژه‌ای دارد. فلسفه تعلیم و تربیت در جمهوری اسلامی مبتنی بر دستیابی به مراتبی از حیات طیبه است که در اسناد بالادستی تعلیم و تربیت به صراحت به آن پرداخته شده است. در سند تحول بنیادین بیان شده است که: تعلیم و تربیت، فرایندی تعالی‌جویانه، تعاملی، تدریجی، یکپارچه و مبتنی بر نظام معیار اسلامی به منظور هدایت افراد جامعه به سوی آمادگی برای تحقق آگاهانه و اختیاری مراتب حیات طیبه در همه ابعاد است و زمینه‌های مناسب تکوین و تعالی پیوسته هویت ایشان را در راستای شکل‌گیری و پیشرفت جامعه اسلامی فراهم می‌آورد (سند تحول بنیادین آموزش و پرورش، آذر ۱۳۹۰).

۱-۲. مسئله و روش تحقیق

مسئله تحقیق عبارت است از «نیکوترین زندگی در تراث موجود از گفتار و رفتار امام رضا علیه‌السلام چه نمودی یافته و لوازم تحقق شادکامی در نیکوترین زندگی کدام است؟»

با توجه به فرمایش ابن‌الرضا علیه‌السلام در زیارت‌نامه معتبر جامعه کبیره، کلام تمام اهل بیت معصوم پیامبر خاتم صلوات‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نور واحد، سخن ایشان دستور حتمی واحد و نظریه تمام ایشان علم و دوراندیشی است؛ زیرا روح‌های ایشان و نور ایشان و سرشت ایشان واحد است (ابن بابویه، ۱۳۷۸،

ج ۲: ۲۷۲)؛ بنابراین با حفظ فاصله از روش بینامتنیت^۱ که در دورهٔ پسامدرن اعتبار ویژه‌ای در ارجاع متون به یکدیگر پیدا کرده و به نظر برخی تقلیل مفهومی یافته است (حافظی و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۳)، تفسیر نیکوترین زندگی از منظر امام رضا (علیه السلام) و سیرهٔ ایشان با همراهی سایر روایات و معارف اهل البیت (علیهم السلام) انجام می‌شود؛ زیرا پیش‌فرض روش بینامتنیت تکثر متون است نه اتحاد یا وحدت آن‌ها، در حالی که مجموع احادیث معصومین، نور و علم واحد است و تنها ابراز آن‌ها در فواصل زمانی و مکانی صورت گرفته است. از این روی احادیث مرتبط با کلیدواژه‌های عیش و معاش حسن و مَهْتَا و همچنین حیات طیبه و طوبی، سعادت و اضرار آن‌ها یعنی معیشت ضنک، معیشت مکدر و منغص، معیشت سوء و شقاوت (ر.ک: پسندیده، ۱۴۰۰: ۲۱۳) در جوامع حدیثی مورد جست‌وجو و استقرا قرار گرفت تا لوازم نیکوترین زندگی از منظر امام رضاع تحلیل و تبیین شود. پس از دسته‌بندی عقلانی روایات فوق‌الذکر و تحلیل روابط مولفه‌های سعادت‌بخش با یکدیگر، لوازم تحقق توصیه امام رضا (علیه السلام) در این تحقیق، فهرست شد. به طوری که معارف رضوی مورد بحث، بر اساس توحیدمحوری و معادباوری به‌عنوان دو مولفهٔ ایدئولوژیک و اعتقادی، در ابتدا ذکر شده و پس از بیان مقدمات، لوازم نیکوسازی زندگی دیگران در سطح خوشرویی و سپس مشکل‌گشایی کامل و کریمانه بر اساس معارف رضوی و تکمیل بیانات با کمک سایر روایات به‌عنوان یافته‌های تحقیق ذکر شد. روش تحقیق، توصیفی-تحلیلی است و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای انجام شده است. به این صورت که بر اساس روایتی از امام رضا (علیه السلام) که نیکوترین زندگی را در نیکو گرداندن زندگی دیگران و ایجاد رابطهٔ حسنه و خیرخواهانه با دیگران معرفی می‌فرماید، مقدمات و لوازم تحقق این ارتباط اجتماعی حسنه در معارف و سیره رضوی بررسی و تحلیل شده و از روایات سایر معصومان نیز استفاده شده است.

۱-۳. پیشینهٔ تحقیق

در بارهٔ «حیات طیبه» پژوهش‌های متعددی انجام شده است. از جمله زهره سادات نبوی در «ماهیت و مؤلفهٔ حیات طیبه و ظرف تحقق آن در سبک زندگی اسلامی» بر مبنای این پژوهش تعریفی از حیات طیبه مبتنی بر آیه ۹۷ سوره نحل ارائه کرده است. در این مقاله پژوهشگر کوشیده است ویژگی‌های سبک زندگی اسلامی و ضرورت استنباط آن را از قرآن کریم تحقیق نماید. همچنین سیدفضل‌الله میرزینلی در «نقش اشتغال و بهره‌وری در تحقق حیات طیبه با تأکید بر روایات امام رضا (علیه السلام)» با تأکید بر روایات امام رضا (علیه السلام) در زمینهٔ اشتغال و بهره‌وری بر نقش این مقوله در تحقق حیات طیبه در دنیا و آخرت پرداخته است.

1. Intertextuality.

اما در باب دیدگاه اسلام و معارف اهل بیت در زمینه «شادکامی» یکی از برجسته‌ترین و جامع‌ترین آثار مکتوب، کتاب الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان‌شناختی مثبت‌گرا (۱۳۹۲) نوشته استاد عباس پسندیده است که تحقیق جامعی در زمینه نظریه‌های شادکامی در زندگی انجام داده است. وی در نظریه خود معتقد است اولاً، شادکامی دورکن اساسی دارد: ۱. خیر ۲. سرور. ثانیاً، در دیدگاه اسلام، سعادت در دو سطح دنیوی و اخروی تعریف می‌شود که سطح دنیوی آن، هر چند مقتضیات حیات دنیوی را به رسمیت می‌شناسد، اما در راستای سعادت اخروی قرار می‌گیرد. بر این اساس، شادکامی عبارت است از زندگی مبتنی بر خیر همراه با سرور که از دنیا آغاز می‌شود و در آخرت تداوم می‌یابد و جاودانه می‌شود. ثالثاً، ساختار احساس شادکامی از دو جزء اساسی «رضامندی» از تقدیر و «نشاط» تشکیل می‌شود. البته متناسب با انواع تقدیر، رضامندی چهار قلمرو دارد: خوشایندها، ناخوشایندها، بایدها و نبایدها. اصطلاحات خاص هر کدام از این قلمروهای چهارگانه نیز عبارت‌اند از: «شکر» در خوشایندها؛ «صبر» در ناخوشایندها؛ «رغبت» به بایدها (طاعت)؛ و «کراهت» از نبایدها (معصیت). همچنین متناسب با ابعاد انسان، نشاط به دو بخش مادی و معنوی تقسیم می‌شود. رابعاً، شادکامی یک مبنای اساسی دارد و آن توحید است. از این مبنای اساسی، مبانی انسان‌شناختی، جهان‌شناختی و دین‌شناختی مربوط به شادکامی سرچشمه می‌گیرند. خامساً، مؤلفه‌های دوگانه رضامندی و نشاط هر کدام یک پایه نظری مشخص دارند؛ نظریه رضامندی، «خیرباوری» و نظریه نشاط، «شادی و لذت» است. این بدان معناست که برای تأمین رضامندی باید خیرباوری و برای تأمین نشاط باید لذت را به وجود آورد. سادساً، بررسی‌ها نشان داد که گذشته از پایه نظری، برای تأمین رضامندی و نشاط، برخی عوامل نیز وجود دارد. در بحث رضامندی که چهار حوزه دارد، عواملی هست که موانع رضامندی را کنار می‌زنند و فرایند رضایت را تسهیل می‌کنند. نکته مهم این که این عوامل، خود دو گروه هستند: یکی عوامل مشترک در هر دو حوزه خوشایند و ناخوشایند و دیگری عوامل اختصاصی هر کدام از موقعیت‌های چهارگانه رضامندی است. در بحث نشاط نیز عواملی وجود دارند که لذت کامل و بدون پیامد منفی را تأمین می‌کنند. سابعاً، در بررسی تطبیقی میان دیدگاه اسلام و روان‌شناسی مشخص شد که درباره شادکامی، دو رویکرد در روان‌شناسی وجود دارد: یکی لذت‌گرا و دیگری سعادت‌گرا که دومی با منطق اسلام، هماهنگ‌تر است.

در بُعد نظری نیز نظریه‌های متفاوتی ارائه شده و هر کدام نیز عواملی را مطرح کرده‌اند. هر چند در مواردی هماهنگی میان این نظریه‌ها و عوامل با دیدگاه اسلام به چشم می‌خورد؛ اما در مجموع، از سویی سکولارند و رنگ توحیدی ندارند؛ از دیگر سو، با همه یا برخی از واقعیت‌های حیات انسانی منطبق نیستند؛ از جهت سوم، فراگیر و همه‌جانبه نیستند و به بخشی از ابعاد

پرداخته‌اند و از جهت چهارم نمی‌توانند تداوم شادکامی در حیات آخروی را تأمین کنند. نتیجه اینکه برای تحقق شادکامی باید الگوی «زندگی موحدانه» را که به معنای توحیدباوری (ایمان) و تنظیم زندگی بر اساس آن است اجرا کرد. در این الگو، شادکامی توسط خداوند، تقدیر و تدبیر می‌شود؛ اما تحقق آن، به واکنش مناسب فرد بستگی دارد. از این رو، فرد باید «واقعیت‌های توحیدی» مربوط به شادکامی را بشناسد (واقعیت‌شناسی توحیدی) و خود و زندگی‌اش را با آن هماهنگ سازد (هماهنگ سازی با واقعیت‌های توحیدی). نتیجه آن می‌شود که زندگی به طور کلی، معنایی خدایی پیدا می‌کند و فرد بر اساس آن، همهٔ تقدیرهای خدا را به طور کلی، خیر ارزیابی می‌کند و به رضامندی کلی می‌رسد. در ابعاد چهارگانهٔ زندگی نیز از سویی نسبت به نعمت‌ها، شکرگزار و نسبت به بلاها، بردبار می‌گردد و از دیگر سو، نسبت به طاعت، رغبت پیدا می‌کند و آن را انجام می‌دهد و نسبت به معصیت، کراهت پیدا می‌کند و آن را ترک می‌نماید. همچنین با رویکردی توحیدی، به لذت مادی و معنوی با شرایط مشخص شدهٔ آن می‌پردازد و لذا نشاط را نیز تأمین می‌کند. بدین سان، از ترکیب رضامندی و نشاط با اجزای آن‌ها، احساس شادکامی تحقق می‌یابد.

نوآوری این پژوهش، تبیین لوازم تحقق شادکامی در نیکوترین معاش بر اساس گفتار و رفتار امام رضا (علیه السلام) است که در تحلیل آن، لوازم شادکامی و رضامندی حقیقی در حیات طیب و دلچسب بر اساس تفسیر روایات با یکدیگر جست‌وجو شده‌اند.

۲. مفاهیم تحقیق

۲-۱. شادکامی

شادکامی معادل Happiness در زبان انگلیسی است که در روان‌شناسی مثبت‌گرا زیاد به کار می‌رود و در زبان انگلیسی این واژه را می‌توان به دو معنا به کار بُرد: یکی شادی که در این صورت، از هیجان مثبت در زمان حال سخن گفته‌ایم. دیگری، شادکامی و سعادت‌مندی که در این معنای اخیر، شادکامی، با خشنودی و رضایت از زندگی مترادف است و به نظر می‌رسد آنچه در روان‌شناسی مثبت‌گرا از آن بحث می‌شود، این معنا از Happiness است. روان‌شناسان دربارهٔ معنای این اصطلاح، کمتر سخن گفته و بیشتر به مؤلفه‌ها و عوامل آن پرداخته‌اند و در آموزه‌های اسلامی، واژهٔ سعادت معادل شادکامی در زندگی قرار گرفته است (پسندیده، ۱۳۹۲: ۲۷ و ۲۹). برخی واژه‌شناسان معتقدند که سعادت، ضدّ نحوست و به معنای خیر، سرور و میمنت است (ابن

فارس، ۱۴۲۹ق: ۴۵۹).

۲-۱-۱. عیش و معاش

«عیش» و «معاش» به صورت مصدر و اسم مصدر به کار می‌روند و از ریشه «عیش» به معنای حیات، زندگی و بقاء هستند. «معیشت» به ابزار زندگی و زنده ماندن اطلاق می‌شود و «عیشه»، نحوه و کیفیت زندگی است. البته «معاش» گاهی به معنای ابزار یا مکان معاش به کار می‌رود (ابن فارس، ۱۴۲۹ق: ۶۹۷). برخی واژه‌شناسان واژه «عیش» را از واژه «حیات» خاص‌تر می‌دانند و «عیش» را درباره زندگی مختص به انسان و حیوانات به کار می‌برند و نه درباره مجردات و خداوند، در حالی که حیات درباره خداوند نیز به کار می‌رود (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷ق: ۵۹۶). با توجه به مصادیق ذکر شده در خانواده روایی اسباب عیش طیب و طوبی که غالباً فراهم بودن ابزار زندگی در دنیا هستند (ر.ک: محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۸: ۳۴۳؛ پسندیده، ۱۳۹۲: ۲۷۵)، دیدگاه راغب اصفهانی تایید شده و با تحقیقات درباره نظریه شادکامی و رضامندی قرابت بیشتری پیدا می‌کند. در این پژوهش، بر اساس حدیث رضوی که خواهد آمد، مراد از نیکوترین زندگی، معاش حسن و نیکوست که در وهله اول ناظر به زندگی دنیا و سپس ناظر به زندگی اخروی انسان است.

۲-۱-۲. حیات طیبه

کلمه «حیات» به معنای «زندگی» و «زنده بودن» و ضد موت (مرگ) به کار رفته است (ابن فارس، ۱۴۲۹ق: ۲۷۱) و کلمه «طیبه» صفت مشبّهه و مؤنث «طیب» است که به دلیل مؤنث بودن کلمه «حیات»، صفت آن یعنی «طیبه» نیز مؤنث ذکر شده و به معنای لذت‌بخش (راغب اصفهانی، ۱۴۲۷ق: ۵۲۷)، ضد خبیث، نیکو، گوارا و پاکیزه و به کار رفته است (ابن فارس، ۱۴۲۹ق: ۶۰۵). «طیب» به چیزهایی گفته می‌شود که با «طبع و سرشت» انسان موافق است (دهقان، ۱۳۸۷، ج ۳: ۲۱؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۱: ۴۲۹). صفت تفضیلی در ساختار مذکر و مؤنث آن به ترتیب، اטיب و طوبی است (ابن فارس، ۱۴۲۹ق: ۶۰۳).

۲-۲. مبادی تصدیقی تحقیق

۲-۱-۲. تطابق حیات طیبه با فطرت الهی انسان و همراهی آن با خوف و رجای متوازن

خداوند در قرآن می‌فرماید: «مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْتَىٰ وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيَاةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرَهُمْ بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» هر کس از مرد یا زن کار شایسته کند و مؤمن باشد،

قطعاً او را با زندگی دلچسبی زندگی بخشیم. و مسلماً آنان را به بهتر از آنچه انجام می‌دادند، پاداش خواهیم داد (نحل، ۹۷). با توجه به اینکه مطابقت و ملائمت یک امر با میل و طبع انسان، موجب لذت، انبساط خاطر و رضامندی درونی می‌شود و دوام آن سعادت را به ارمغان می‌آورد (مصباح یزدی، ۱۳۹۱: ۳۹؛ ج ۲: ۱۳۸۷: ۱۸۷)، شناختن تقاضاها و امیال حقیقی و ذاتی انسان در سرشت و فطرت انسان و ارضای صحیح آن‌ها بسیار مهم است. زیرا بر اساس تعالیم قرآن حکیم، «هر حزب و دسته‌ای به آنچه نزدشان بود دل خوش کرده‌اند و شادمان و شادکامند» (روم، ۳۲) و «گمان می‌کنند ثروت و فرزندان (قدرت) آن‌ها، خیر و خوشی‌هایی از طرف خداوند برای آن‌هاست» (مؤمنون، ۵۳-۵۵) و «این‌گونه برای کافران، کارهای زشتی که می‌کردند جلوه داده شده بود» (توبه، ۳۷؛ انفال، ۴۸؛ انعام، ۱۲۲)؛ به طوری که زندگی جاهلانه و متعصبانه در جاهلیت و انجام احمقانه‌ترین اعمال مانند فرزندکشی، زینت داده شده بود (انعام، ۱۳۷) و اینچنین زندگی را زیبا و خوب و حسن می‌دیدند (فاطر، ۸)؛ در حالی که به تعبیر قرآن کریم از حیات و زندگی حقیقی بی‌بهره‌اند و در تاریکی‌ها محبوس شده و راه‌هایی ندارند (انعام، ۱۲۲). به نظر می‌رسد سر همراهی و تعادل کامل میان خوف و رجا و تقدّم خوف بر رجا در نفس انسان (زمر، ۹) و نیز تقدّم خشیت و انابه برای هدایت یافتن به حقیقت ایمان و زندگی (مؤمنون، ۵۷؛ یس، ۱۱؛ ق، ۳۳) نجات دادن انسان از توهم خوشی و شادکامی و دلپذیری زندگی است؛ زیرا زندگی بدون پذیرش توحید و ولایت الهی و غفلت بی‌ادبانه نسبت به ربوبیت رب العالمین، معیشتی تنگ و ناپایدار را ایجاد می‌کند (طه، ۱۲۴-۱۲۷) و طمأنینه و آرامش دایمی جز در پرتو بندگی خالصانه و استقامت و صبر در راه آن به دست نمی‌آید (رعد، ۲۴ و ۲۸؛ فجر، ۲۷-۲۸؛ غاشیه، ۹؛ حاقه، ۱۹-۲۴). اساساً زندگی مؤمن در دنیا همراه با بلاها و محنت‌هاست به طوری که دنیا زندان مؤمن و بهشت کافر خوانده شده است (حرانی، ۱۴۰۴ ق: ۳۶۳)؛ اما هیچ ترسی بر ایشان نیست و اندوه و افسردگی ندارند بلکه سرور و شادکامی حقیقی را در درون خود می‌یابند (بقره، ۳۸ و ۱۱۲ و آل عمران، ۱۷۰). با این حساب مراد از طیب و دلچسب بودن، معنای عمیقی است که پایداری، آرامش و طمأنینه آگاهانه البته به همراه نوعی نگرانی معقول نسبت به قبولی نزد خداوند، از جمله لوازم آن است؛ و زندگی یک منافق هرچند همراه با شادکامی باشد (توبه، ۵۰)، تنها ظاهری از یک حیات دلچسب (روم، ۷) و عزتمندانه (دخان، ۴۳-۵۰) را دارد، اما بطن آن مورد تنفر انسان و بسیار دهشتناک است که در زندگی پس از مرگ آشکار می‌شود (ق، ۲۲؛ صافات، ۶۵-۶۸).

۲-۲-۲. تلازم حیات طیبه و توحیدی با شادکامی و رضامندی در روان‌شناسی اسلامی

در زمینه شادکامی و رضامندی برخی روان‌شناسان مانند آرگیل از فقدان نظریه در این باب یاد کرده‌اند؛ زیرا تئوری‌ها و تبیین‌های فیزیولوژیک، تبیین‌های مربوط به روابط اجتماعی،

تامین نیازها و امکانات زندگی یا فعالیت‌ها و موفقیت‌ها هر کدام بخشی از عوامل شادکامی اند و از انسجام و جامعیت لازم برای ابراز یک نظریه برخوردار نیستند. برخی دیگر، تئوری‌هایی را در روان‌شناسی مثبت‌گرا بیان کرده‌اند که عبارتند از: نظریه لذت‌گرایی، نظریه خواسته و نیاز، نظریه فهرست اهداف، تئوری‌های فرایند یا فعالیت، تئوری‌های استعداد ژنتیک و شخصیتی، نظریه هیجان‌های مثبت، نظریه انسجام و پیوستگی، نظریه بهزیستی روانی، نظریه زندگی کامل و نظریه شادکامی پایدار. به عقیده پژوهشگران روان‌شناسی اسلامی هر کدام از این نظریات نقاط ضعف و قوتی دارند. به طور مثال سلیگمن در نظریه زندگی کامل زندگی خوب را به چهار سطح به ترتیب: ۱. زندگی لذت‌بخش ۲. زندگی مشتاقانه ۳. زندگی با معنا و ۴. زندگی کامل تقسیم می‌کند و پر استفاده‌ترین و متقن‌ترین نظریه در بین نظریه‌های جدید درباره شادکامی، نظریه شادکامی پایدار دانسته شده است که عوامل ژنتیکی، محیطی و ارادی را بررسی کرده و به مداخله عواملی همچون مهربانی کردن به دیگران، نعمت‌شماری، سپاسگزار بودن و مقایسه نکردن با دیگران پرداخته است. در بحث رضامندی تغییر رویکرد از عوامل عینی به عوامل غیرعینی و سهم قائل شدن برای امور غیرعینی، روان‌شناسی را به معارف دین نزدیک‌تر کرده است و لذا عوامل شادکامی از دیدگاه اسلام که غالباً امور غیر عینی‌اند؛ مواعظی غیرعلمی به شمار نمی‌آیند (ر.ک: پسندیده، ۱۳۹۲: ۵۲۲-۵۹۰).

اما آنچه نقطه ضعف اصلی این نظریات به‌شمار می‌رود اشکال عمومی فلسفه علم به گزاره‌های علوم تجربی است؛ زیرا با تغییر پارادایم‌های علمی، احتمال تکمیل یا تغییر تئوری‌ها نفی نمی‌شود (حبیبی، ۱۳۹۴: ۲۸۸)؛ در حالی که آموزه‌های وحیانی در اندیشه اسلامی دارای قطعیت اطمینان‌بخشی هستند. از این روی تحلیل ماهیت شادکامی، رستگاری، سعادت و عوامل دستیابی به آن از دیدگاه قرآن و عترت، مطلوب و ضروری است. محققان روان‌شناسی اسلامی مثبت‌گرا، تنها زندگی موخدا نه ترسیم شده در قرآن و عترت را تأمین‌کننده نظریه بی‌نقص در زمینه شادکامی و رضامندی می‌دانند (پسندیده، ۱۳۹۲: ۱۱۹). همان‌طور که ابوحمزه ثمالی از امام سجاد (علیه السلام) دعایی را نقل می‌کند که ایشان سحرهای ماه رمضان می‌خواندند و در این دعا امام (علیه السلام) از خداوند می‌خواهد که: «مرا به حیات طیبه زنده بدار که سرور و شادکامی آن طولانی‌ترین و بزرگوارترین آن گسترده‌ترین و عیش و زندگی آن تمام‌ترین و کامل‌ترین است» (طوسی، ۱۴۱۱ق، ج ۲: ۵۹۴).

۲-۳. معنای زندگی نیکو در کلام و سیره امام رضا (علیه السلام)

امام رضا (علیه السلام) نیکوترین زندگی را در گرو همزیستی همراه با شادکامی و شادکام کردن دیگران

تبیین می‌کند. به روایت ابن شعبه حرّانی^۱ «علی بن شعبه می‌گوید خدمت امام رضا (علیه السلام) مشرف شدم. به من فرمودند: ای علی! نیکوترین و زیباترین زندگی را چه کسی دارد؟ گفتیم: سرورم شما بهتر از من می‌دانید. پس امام رضا (علیه السلام) فرمود: ای علی! کسی که زندگی دیگران را در زندگی خودش نیکو و گوارا گرداند؛ نیکوترین زندگی را دارد؛ ای علی! بدترین زندگی را چه کسی دارد؟ گفتیم: سرورم شما بهتر از من می‌دانید. فرمود: بدترین زندگی را کسی دارد که در زندگی خود زندگی دیگران را گوارا نمی‌کند. ای علی با نعمت‌های الهی نیکو همسایگی کنید، زیرا نعمت‌ها گریزپا هستند و اگر از مردمی دوری گزیدند به ایشان باز نمی‌گردند؛ ای علی! بدترین مردم کسی است که عطایی که به او شده را از دیگران منع می‌کند و به تنهایی می‌خورد و بنده خود را شلاق می‌زند» (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴: ۴۴۸). خلاف بلاغت است اگر توصیه‌های پایانی و ذیل کلام امام رضا (علیه السلام) با صدر آن تناسب نداشته باشد و لذا با توجه به معنای لغوی معاش، می‌توان گفت امام رضا (علیه السلام) بخل، خودخواهی، بی‌توجهی یا کم‌توجهی به شادکامی دیگران و اجحاف به حقوق دیگران را از مظاهر بدترین سبک زندگی معرفی می‌کند. از اطلاق این کلام می‌توان استفاده کرد که هر چند فردی «رفد» یا امکانات زندگی فراوانی نصیب او شده باشد و در آسایش به سر ببرد؛ اما از نظر امام رضا (علیه السلام) زندگی او به معنای واقعی کلمه گوارا و همراه با شادکامی نیست؛ زیرا چنین فردی بهزیستی را در همزیستی خود ایجاد نمی‌کند؛ هر چند ممکن است مغرور و فریفته شده و در مستی خود سرگردان باشد.

همچنین با تحلیل واژگان حدیث این طور برداشت می‌شود که امام (علیه السلام) درباره مورد نیکوترین زندگی در سؤال خود از ماده «حُسن» و عبارت «احسن الناس معاشاً» و در پاسخ نیز از همین واژه استفاده کرده و ماده «حُسن» را به باب تفعیل برده است و می‌فرماید: «حَسَنَ مَعَاشٍ غَيْرَهُ»؛ یا به صورت فعل لازم «حَسُنَ مَعَاشُ غَيْرَهُ» استعمال کرده است؛ این تعبیر معنایی بالاتر از صرف انفاق یا برطرف کردن یک مشکل ساده از زندگی دیگران را شامل می‌شود و باید دغدغه‌مندی افراد درباره نیکو کردن زندگی دیگران را ملاک سعادت و شادکامی حقیقی دانست که شامل اصلاح ذات‌البین، شفاعت در امر ازدواج، حکم شدن در جلوگیری از طلاق و ایجاد صلح و سازش میان دو همسر، کفالت ایتم و نیازمندان و سایر دستگیری‌های مادی و معنوی در سطح فردی و عمومی است.

تفسیر عینی و عملی این گفتار امام رضا (علیه السلام) در رفتار ایشان متجلی شده است. «ابراهیم بن

۱. قَالَ عَلِيُّ بْنُ شُعَيْبٍ دَخَلْتُ عَلَيَّ أَبِي الْحَسَنِ الرَّضَاعَ فَقَالَ لِي يَا عَلِيُّ مَنْ أَحْسَنُ النَّاسِ مَعَاشاً قُلْتُ أَنْتَ يَا سَيِّدِي أَعْلَمُ بِهِ مَنِّي فَقَالَ يَا عَلِيُّ مَنْ حَسَّنَ مَعَاشَ غَيْرِهِ فِي مَعَاشِهِ يَا عَلِيُّ مَنْ أَسْوَأَ النَّاسِ مَعَاشاً قُلْتُ أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ مَنْ لَمْ يُعَشَّ غَيْرَهُ فِي مَعَاشِهِ يَا عَلِيُّ أَحْسَنُوا جَوَارِ النَّعْمِ فَإِنَّهَا وَخَشِيئَةٌ مَا نَأَتْ عَنْ قَوْمٍ فَعَادَتْ إِلَيْهِمْ يَا عَلِيُّ إِنَّ شَرَّ النَّاسِ مَنْ مَنَعَ رَفْدَهُ وَ أَكَلَ وَحْدَهُ وَ جَلَدَ عَبْدَهُ (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴: ۴۴۸).

عبّاس روایت کرده که گفت: هرگز ندیدم حضرت رضا علیه السّلام با کلامی در گفتارش به کسی جفا یا درشتی کند و هیچ گاه ندیدم سخن کسی را قطع کند، صبر می کرد تا طرف، سخنش تمام شود و بعد اگر لازم می دید کلامی می گفت و ندیدم کسی از او حاجتی بخواهد و مقدور آن حضرت باشد و ردّ کند و هرگز نزد کسی پای خود را دراز نمی کرد و در برابر همنشین و جلیسی تکیه نمی داد و هرگز ندیدم از خدمتکاران و کارگزاران خود کسی را بد بگویم و دشنام دهد یا در پیش چشم کسی آب دهان بیندازد و هرگز ندیدم در خندیدن قهقهه نماید، بلکه خنده اش تبسم بود و چون خلوت می شد و سفره طعام برای او می گسترده همه غلامان و خدمتکاران را بر سر سفره می خواند، حتی دربان و مهتر را. بسیار کم خواب بود و بسیار بیداری می کشید و بیشتر شب را با بیداری به سر می برد؛ از اوّل تا هنگام دمیدن صبح و بسیار روزه می گرفت و سه روز روزه هر ماه از وی فوت نمی شد و می فرمود: این روزه مانند روزه گرفتن همه سال است و بسیار پنهانی صدقه می داد و احسان می کرد و بیشتر این کار را شب‌های تاریک انجام می داد و هر کس گمان می کند که در فضل مانند او را دیده است از او باور نکن» (ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۲: ۱۸۴).

در احوالات هنگام شهادت ایشان نیز روایت معتبری وارد شده است: «احمد بن زیاد بن جعفر همدانی- رضی اللّٰه عنه- گوید: علی بن ابراهیم قمی گفت: یاسر خادم برای من نقل کرد که در راه در جایی که میان ما و طوس هفت منزل راه باقی مانده بود، ابوالحسن علیه السّلام بیمار شد و تا ما به طوس رسیدیم، بیماری آن حضرت شدت یافت و چندین روز در طوس اقامت کردیم و مأمون روزی دو بار به عیادت او می آمد و در روز آخری که در آن روز حضرت از دنیا رفت که بسیار هم ضعیف شده بود، بعد از اینکه نماز ظهرش را به جای آورد به من گفت: ای یاسر، این مردم چیزی نمی-خورند؟ عرض کردم با این وضعی که شما دارید چطور می توانند چیزی بخورند! حضرت این کلام را که شنید کمر خم خود را راست کرده فرمود: غذا را بیاورید و همه کارکنان خود را خواند و احدی را باقی نگذارد مگر بر سر سفره نشانید و از هر یک جدا جدا احوال پرسید و از وضعیتشان جست و جو کرد و چون غذا را صرف کردند، فرمود: برای زنان طعام ببرید، برای آنان نیز غذا بردند و همه را سیر کردند، وقتی این کار تمام شد ضعف شدیدی بر او دست داد و بی هوش بیفتاد و صدای شیون از حاضران برخاست، و کنیزان مأمون و همسرانش سر و پا برهنه به آنجا ریختند و فغان و شیون سراسر طوس را گرفت» (همان: ۲۴۱). در این گزارش مشهود است که امام کریم و رئوف حتی در حالی که در شرف بی هوش شدن و شهادت است، نمی پسندد که غذا خوردن مردم گوارا نباشد و در نگرانی به سر ببرند و به احتمال قوی همه افرادی که آنجا بودند از شیعیان وفادار و عارف به حق امام مفترض الطاعه نبوده‌اند؛ اما گوارا شدن معاش دیگران برای امام رئوف در اولویت است و گوارا شدن زندگی دیگران تنها به زندگی مادّی و دنیایی ایشان محدود نمی شود، بلکه حیات معنوی افراد نیز مشمول آن هست هر چند خودشان به این

دلسوزی و نیکی واقف نباشند؛ همان طور که گزارش شده است، امام رضا (علیه السلام) کسی را گماشته بود تا خدمتکاران را برای نماز شب خواندن بیدار کند (همان: ۱۷۹).

۲-۳-۱. زندگی نیکو در پرتو توحید محوری و معادباوری

گفتار و رفتار امام رضا (علیه السلام) در تبیین زندگی نیکو و سعادت‌مندانه را می‌توان در بینش و اندیشه توحیدی ایشان رهیابی کرد؛ زیرا همان طور که محققان روان‌شناسی اسلامی از تعالیم اسلام استنباط کرده‌اند، شادکامی و حیات طیبه تنها در سایه شیوه زندگی توحیدگانی و بر اساس باور یقینی به همه اسماء و صفات الهی، ربوبیت و تقدیرات الهی و پایبندی به قیام لله به جهت برقراری توحید فردی و اجتماعی در نفی طبقات اجتماعی موهوم و شیطانی، محقق می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ۲۸۸؛ پسندیده، ۱۳۹۲: ۱۱۹). به روایت عبدالله بن صلت، از مردی از مردم بلخ که گفت: «در مسافرت امام أبو الحسن علی بن موسی الزّضاع به خراسان با او همراه بودم، روزی همگان را بر سر سفره فرا خواند و غلامان او از سیاه و غیرسیاه آمدند و بر سر سفره نشستند. به او گفتم: فدایت شوم، آیا بهتر نیست که برای اینان سفره‌ای جداگانه گسترده شود؟ گفت: خاموش! خدای همه یکی است و مادر یکی و پدر یکی (پس تفاوتی نیست)، و پاداش هر کس بسته به کردار اوست» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۸: ۲۳۰). پرواضح است این باور و ایمان توحیدی، در صورتی معاش دیگران را نیکو و شادکام می‌کند که ایمانی متعهدانه و همراه با عمل کاملاً صالح باشد (مکارم شیرازی، ۱۳۷۱، ج ۱۱: ۴۲۵)؛ همان طور که امام رضا (علیه السلام) فرمودند: «ایمان توحیدی همانا شناخت و باور قلبی، اقرار زبانی و رفتار عملی است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۱: ۲۲۶) و جریان توحید فردی و اجتماعی در تقنین و اجرا تنها در صورت اتصال و ولایت با ولی الهی محقق می‌شود که همانا این اتصال کامل، پیوستگی کامل با مرکزی به نام ولایت یا موتور محرکه جامعه در تبعیت محض از اندیشه و اوامر او و نفی وابستگی به طواغیت است (خامنه‌ای، ۱۳۹۴: ۵۶۶). همان طور که امام رضا (علیه السلام) در حدیث نورانی «سلسله الذهب»، ولایت را به عنوان شرط و در واقع مقدمه قرار گرفتن در قلعه ایمن توحید معرفی می‌فرماید: «امام رضا (علیه السلام) در راه خویش به طوس، از پدرانیش از امیر مؤمنان (علیه السلام) روایت کرد که فرمود: شنیدم که پیامبر صلی الله علیه و آله می‌فرمود: شنیدم که خدای عزوجل می‌فرماید: کلمه «لا اله الا الله» قلعه من است؛ پس هر کس در آن داخل شود از عذاب من ایمن خواهد بود و چون مرکب حضرت حرکت کرد، حضرت فرمودند: با شرط‌های آن و من از شرط‌های آن هستم (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۱۳۵).

معادباوری نیز ضامن اجرای این رویکرد و نیکوکردن زندگی دیگران است همان طور که حسن بن علی و ثناء از امام رضا (علیه السلام) روایت کرده است که فرمودند: «کسی که گره از کار مؤمنی بگشاید

و شادش کند، خداوند هم در روز قیامت، نگرانی دل او را برطرف می‌کند» (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۲۰۰) و همچنین فرمودند: «از بهترین صدقات جاریه (یعنی صدقاتی که پس از مرگ نیز به انسان سود می‌رسانند) یاری کردن فرد ناتوان است» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۴۴۶). در این کلام نورانی امام (علیه السلام) بر پایه معادباوری، گره‌گشایی در زندگی دیگران را توصیه می‌کند و صدقات جاریه را که ذخایر عالم آخرت هستند مورد توجه قرار می‌دهد.

۲-۳-۲. زهد نسبت به دنیا به عنوان زمینه نیکو گرداندن زندگی دیگران

البته باید توجه داشت که این رفتار فداکارانه امام رضا (علیه السلام) و تحقق نیکوترین زندگی در نیکو کردن زندگی دیگران، قطعاً مستلزم ایثار و فداکاری است؛ امری که با دلبستگی و رغبت به لذات دنیا در تضاد است و بلکه بر اساس روایات معصومین (علیهم السلام)، دنیا دوستی یکی از اسباب وابستگی و فرسایش جسم و روح است و بزرگ‌ترین راحتی، زهد و بی‌رغبتی به دنیا است که مصائب دنیا با وجود زهد، آسان می‌شوند (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱: ۷۳؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۵: ۷۱-۷۳). همچنین زندگی با قناعت را (اطیب العیش) گواراترین زندگی و موجب رضامندی و سعادت دانسته‌اند (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۳۹۱؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۵: ۳۰۳). و به تعبیر دیگر، کنترل و مهار امیال غریزی انسان به لذات دنیا و راحت‌طلبی‌ها، مستلزم مبارزه با نفس و ترک هوای نفس است که ترک هوای نفس از دو جهت موجب شادکامی می‌شود؛ از یک جهت انسان را بر کشش‌ها و کشمکش‌های درونی مسلط می‌کند و آرامش درونی را به ارمغان می‌آورد و موجب شادکامی عمیق و پایدار می‌شود، همان‌طور که امیر مؤمنان علی (علیه السلام) فرمودند: «زندگی گوارا را جست‌وجو کردم پس آن را نیافتم مگر با ترک کردن هوای نفس، (فاترکو الهوی لیطیب عیشکم) پس خواسته‌های نفسانی خود را مهار و ترک کنید تا زندگی شما طیب و گوارا شود» (شعیری: ۱۲۴) و از جهت دیگر نیکو کردن زندگی دیگران و دستیابی به شادکامی و سعادت حقیقی ناشی از آن، بدون مهار نفس و خواهش‌های نفسانی میسر نیست.

۲-۳-۳. خودداری از آزار دیگران مقدمه نیکو گرداندن زندگی دیگران

طبقه‌بندی و اولویت‌بندی افرادی که می‌بایست زندگی ایشان را نیکو گرداند و شادکامی را محقق کند، بر اساس تعالیم قرآن و عترت بر اساس تقدّم ارحام نسبی و سپس همسایگان و سپس هم‌کیشان غیرهمسایه و پس از آن غیرهم‌کیشان است (جوادی آملی، ۱۳۹۲: ۲۱۸ و ۳۴۱) و بدیهی است که قبل از تخلیه و آرایش، تخلیه و پیرایش می‌بایست محقق شود و لذا خودداری از آزار دادن دیگران بر نیکو گرداندن زندگی دیگران تقدّم دارد و اگر چنانچه چنین روحیه‌ای بر زندگی انسان حاکم نشود، امید به تحقق شادکامی حقیقی، امیدی کاذب است. از این رو، امام رضا

ﷺ می‌فرماید: «هرچند با دادن جرعه‌ای آب، با ارحام خود پیوند برقرار کن و برترین صلهٔ رحم، خودداری از اذیت و آزار ایشان است و خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: صدقات خود را با مَنّت نهدان و اذیت کردن باطل نکنید» (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴ ق: ۴۴۵؛ کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲: ۱۵۱). همچنین ایشان در کلام دیگری می‌فرماید: «مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبان او در سلامت به سر می‌برند و کسی که همسایه و همنشین او از شرّ و آزار او در امان نباشد، از ما نیست» (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۲۴). بر اساس این دو حدیث رضوی می‌توان گفت در حقیقت وقتی به دیگران آزار نرسانیم و احساس امنیت را برای او به ارمغان بیاوریم، گام اول را در تحقق سبک زندگی اسلامی و برقراری ارتباط حسنه با دیگران و نیکو گرداندن زندگی و معاش مردم برداشته‌ایم.

۲-۴. شادکامی بر اثر خوشرویی با مردم و گره‌گشایی از آن‌ها ضمن حفظ کرامت ایشان

پس از خودداری از آزار دادن مردم، مواجهه نیکو و خوشرویی با مردم، اولین مرحله از تلاش برای نیکو گرداندن زندگی مردم و ایجاد شادکامی برای دیگران و همچنین خودمان است؛ زیرا با اظهار محبّت به دیگران علاوه بر رضامندی درونی، تهدیدهای احتمالی از سوی برخی مردم خنثی می‌شود و مقدمات یاری رساندن ایشان و برقراری روابط دوستانه و محبّت‌آمیز را فراهم می‌کند و لذا امام رضا ﷺ می‌فرماید: «پس از ایمان به خدا، اظهار محبّت به مردم و خیرخواهی به نیکوکار و بدکردار در رأس خردمندی است» (ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۲: ۳۵). پس از ایجاد برخورد گرم و صمیمی و اظهار محبّت به مردم (ابن شعبه حرّانی، ۱۴۰۴ ق: ۴۱۷) عمق بخشی به این ارتباط حسنه با گره‌گشایی کامل از ایشان، مرتبه بالاتری از نیکو گرداندن زندگی دیگران و شادکامی اکتسابی و موهبتی را رقم می‌زند. امام رضا ﷺ می‌فرماید: «هر کس اندوهی از مؤمنی برطرف کند، خداوند در روز قیامت اندوه از قلبش بزداید» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۲۰۰). همچنین امیر مؤمنان علی ﷺ فرمودند: «قسم به آنکه همه آواها را می‌شنود، هیچ کس دلی را شادمان و مسرور نکند، مگر آنکه خداوند از آن شادمانی، لطفی بیافریند و آن‌گاه که گرفتار مصیبتی شود، آن لطف به او رسد و آن گرفتاری را دور می‌کند»؛ امام صادق ﷺ فرمودند: «هر کس به فریاد برادر مؤمن خود برسد و اندوه او را برطرف کند و او را با روا شدن حاجتش مسرور و خوشنود کند، نزد خداوند ۷۲ رحمت دارد که خداوند با یکی، معیشت و زندگی دنیوی او را اصلاح می‌کند، و با ۷۱ رحمت، هول و هراس‌های روز قیامت را برطرف می‌کند» (محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۵: ۲۷۶). در بیان نورانی امیر مؤمنان ﷺ، ادخال سرور، تنها نسبت به «مؤمنان» مقید نشده است؛ اما در بیان نورانی امام صادق و امام رضا علیهما السلام این تقیید دیده می‌شود. با توجه به عدم تنافی

این دو بیان، لزومی بر حمل مطلق بر مقید دیده نمی‌شود و هر کدام بر دلالت خود استوارند. در توضیح ارتباط گره‌گشایی از دیگران و شادکامی باید گفت از یک سوزمانندی اکتسابی، اثر مورد انتظار از گره‌گشایی از دیگران است؛ زیرا همراه با پاسخ به تقاضای فطری انسان است و از سوی دیگر مستوجب رضامندی موهبی می‌شود و با امدادهای غیبی و نصرت‌های الهی از جایی که مؤمن گمان نمی‌کند، همراه می‌گردد که از سنت‌های الهی است (طلاق، ۳).

در خور تذکر است که این گره‌گشایی‌ها و احسان به دیگران می‌بایست با حفظ کرامت ایشان همراه باشد. نکته بسیار مهمی که در شادکامی و طیب و دلچسب شدن زندگی بسیار اهمیت دارد و بدون آن، احسان به دیگران چه بسا هیچ‌گونه شادکامی را ایجاد نکند. در سیره امام رضا (علیه السلام) به زیبایی تمام، صیانت از اصل کرامت مورد اهتمام امام رضا (علیه السلام) قرار گرفته است. «امام رضا (علیه السلام) در مجلسی حاضر بودند و عده زیادی نزد ایشان حاضر شدند و از احکام می‌پرسیدند. ناگاه مردی بلندقد و گندمگون وارد شد، سلام کرد و گفت: ای پسر پیامبر من از دوستان شما و پدران و اجداد شما هستم. از خراسان به حج آمدم، آذوقه‌ام تمام و در مانده شدم، اگر صلاح می‌دانی مرا روانه شهرم نما! وقتی به وطنم رسیدم آنچه شما داده‌ای از جانب شما صدقه می‌دهم؛ زیرا من مستحق صدقه نیستم. حضرت فرمودند: بنشین رحمت خدا بر تو! سپس به کار مردم پرداخت تا آنکه مجلس خلوت شد و سه نفر باقی ماندند. حضرت به اندرونی رفت پس از مدتی آمد و بدون آنکه خود را نشان دهد دست مبارک را از بالای در خارج کرد و فرمود: آن مرد خراسانی کجاست؟ عرض کرد: اینجا هستم. فرمودند: این ۲۰۰ دینار را بگیر و برای مخارج و توشه خود استفاده کن و مواظب باش و از جانب من نیز لازم نیست صدقه بدهی. برو تا تو را نبینم و مرا نبینی! و آن مرد رفت. سپس حضرت بیرون آمد. یکی از حاضران گفت: فدایت شوم، شما که زیاد عطا و لطف نمودی؛ چرا صورت خود را از او پنهان کردی؟ فرمودند: تا مبدا ذلت سوال را در صورتش ببینم. مگر نشنیده‌ای حدیث رسول الله را که فرمود آن که کار نیک را مخفیانه انجام دهد مانند ۷۰ حج است و آن که گناه را آشکار انجام دهد رها شده است و آن که گناه را مخفی انجام دهد آزریده است. سپس حضرت شعری به این مضمون خواند: هرگاه که حاجتی نزد او ببرم با آبرویم از نزد او باز می‌گردم» (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹ق، ج ۴: ۳۶۱).

۲-۵. مهارت‌های ضروری برای شادکام بودن و شادکام کردن

۲-۵-۱. مهارت خشم و مدارای بردبارانه با مردم

داشتن زندگی نیکو و نیکوکننده زندگی دیگران یا همان شادکامی پایدار، نیازمند مهارت‌هایی از

جمله مهار هیجان خشم است. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «مؤمن هرگاه خشمگین شود، خشمش او را از حق بیرون نمی‌برد و هرگاه خرسند شود، خشنودی‌اش او را به باطل نمی‌کشاند و هرگاه قدرت یابد، بیش از حق خودش بر نمی‌دارد (مجلسی، ۱۴۰۳ ق، ج ۷۵: ۳۵۲؛ ج ۷۱: ۱۷۷). امری که نیازمند تغافل از خطاها و مدارای بردبارانه و همراه با حلم با مردم و حُسن خُلق است. امام رضا علیه السلام در حدیث معتبر می‌فرماید: «مؤمن، مؤمن نیست مگر اینکه سه خصلت در او باشد؛ سنتی از پروردگارش، سنتی از پیامبرش و سنتی از مولایش. سنت پروردگارش، حفظ اسرار خویش است، خداوند می‌فرماید: خداوند عالم به غیب است و هیچ کس را بر غیب خود مطلع نمی‌سازد مگر کسی را که بپسندد و از وی راضی باشد که همان پیامبران هستند (جن، ۲۷ و ۲۶) و اما سنت پیامبر مدارا کردن با مردم است، خداوند پیامبرش را به مدارا کردن با مردم امر می‌کند و می‌فرماید: از مردم بیش از توانشان توقع نداشته باش و با مردم با تسامح رفتار کن و امر به معروف کن و از سفها و نادانان درگذر و اعراض کن (اعراف، ۱۹۹) و اما سنت از مولایش صبر در سختی‌ها و مشکلات است. خداوند می‌فرماید: در سختی و مشکلات صبر می‌کنند (بقره، ۱۷۷)» (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۲: ۲۴۱؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸ ق، ج ۱: ۲۵۶). امیر مؤمنان علیه السلام می‌فرماید: «سلامة العیش فی المداراة»؛ سلامت عیش و زندگی در مدارا کردن و «بحسن الاخلاق یطیب العیش»؛ گوارا شدن زندگی به سبب اخلاق نیکو است» (تمیمی آمدی، ۱۳۶۶: ۴۴۵ و ۲۵۵) همچنین فرمودند: «کسی که از بسیاری از امور چشم‌پوشی و تغافل نکند (تنعصت عیشته) زندگی برای او تیره و تار می‌شود» (همان: ۴۵۱) و فرمودند: «با وجود سه خصلت «لا یُهِنَّا لصاحبهنَّ عیش» عیش و زندگی گوارا نمی‌شود: کینه داشتن، حسادت ورزیدن و بد اخلاق بودن» (همان: ۲۹۹) و فرمودند: «أهنی العیش» گواراترین زندگی همراه با دوری جستن از سختگیری و تکلف بی‌مورد است» (همان: ۴۷۸؛ محمدی ری‌شهری، ۱۳۸۹، ج ۸: ۳۴۴).

۲-۵-۲. مهارت برنامه‌ریزی جامع در انجام کارهای شخصی

مهارت برنامه‌ریزی جامع و داشتن زمان مناسبی برای تفریحات حلال روزانه نیز از جمله لوازم شادکامی در نیکوترین زندگی از منظر امام رضا علیه السلام است؛ چراکه تولید شادکامی در زندگی دیگران، در وهله اول نیازمند داشتن مهارت شادکامی و تدبیر امور زندگی شخصی است. اساساً رویکرد اسلام تحقق زندگی سعادت‌مندان در دنیا و آخرت است و به‌رغم توصیه آکید به زهد و بی‌رغبتی به دنیا، آبادانی زندگی دنیوی و برنامه‌ریزی جامع داشتن مورد سفارش امام رضا علیه السلام است. امام رضا علیه السلام می‌فرماید: «برای دنیای خود به‌گونه‌ای عمل کن که گویا تا همیشه می‌خواهی در آن بمانی و برای آخرت آن چنان عمل کن که گویا فردا خواهی مُرد» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ ق، ج ۳: ص ۱۵۶) و فرمود: «کسی که دنیای خود را به خاطر آخرت ترک کند از ما نیست

و کسی که آخرتش را به خاطر دنیا ترک کند از ما نیست» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۳۴۶). روایت مستفیضه‌ای که به کثرت از معصومین روایت شده است، برنامه‌ریزی در زندگی را از ضروریات ایمان و سعادت معرفی می‌کند؛ همان‌طور که امام رضا (علیه السلام) فرمودند: «هیچ بنده‌ای به حقیقت ایمان نمی‌رسد مگر اینکه حتماً سه ویژگی داشته باشد؛ در دین‌شناسی عمیق باشد، در استفاده از ابزار زندگی بهترین اندازه‌گیری و برنامه‌ریزی را داشته باشد و در ناملازمات و مشکلات صبر و پایداری داشته باشد» (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۴۴۶). یک نمونه از برنامه‌ریزی‌های کامل، در بیان امام کاظم و امام رضا (علیه السلام) وارد شده است که فرمودند: «تلاش کنید تا زمان خود را به چهار بخش تقسیم کنید؛ یک بخش برای مناجات و گفت‌وگو با خداوند؛ یک بخش برای معاش و کسب ابزار زندگی، زمانی برای معاشرت و همنشینی با برادران شیعه و مورد اعتماد که عیوب شما را به شما بشناسانند و در دل با شما یکرنگ و مخلص باشند و زمانی را برای لذت‌های حلال اختصاص دهید که با کمک این بخش آخر توان انجام برنامه در سه بخش قبل را پیدا می‌کنید» (مجلسی، ۱۴۰۳، ج ۷۵: ۳۴۶؛ ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴، ج ۱: ۴۱۰).

۳. نتیجه‌گیری

بر اساس تبیین و تحلیل احادیث بیان‌کننده گفتار و رفتار امام رضا (علیه السلام) که با روش تفسیر روایت با روایت، انجام شد، نتایجی به دست آمد و پرسش تحقیق پاسخ داده شد. فهرست نتایج تحقیق عبارت است از:

۱. نیکوترین زندگی در بیان نورانی امام رضا (علیه السلام) عبارت است از زندگی کردن در حالتی که زندگی دیگران را از جهات مادی و معنوی نیکو و گوارا گردانیم و این گفتار امام در رفتار و سیره ایشان آشکار شده است.

۲. تحقق نیکوترین زندگی در بیان امام رضا (علیه السلام) مستلزم داشتن بینش توحیدی و معاد باوری است که تنها در صورت ولایت‌پذیری کامل فکری و عملی از ولی الهی و همراه با عمل‌گرایی خالصانه صورت می‌گیرد.

۳. تحقق نیکوترین زندگی در نیکوکردن زندگی دیگران، مستلزم فداکاری است که با دلبستگی به دنیا در تضاد است و بلکه دنیادوستی یکی از اسباب فرسایش جسم و روح است؛ بنابراین زهد، قناعت و ترک کردن خواهش‌ها و کشش‌های نفسانی از لوازم شادکامی و گوارا شدن زندگی خواننده شده که هم مقدمه‌ای برای زندگی فداکارانه است و هم آرامش درونی را برای انسان به

ارمغان می آورد.

۴. خودداری از آزار دادن دیگران مقدمه مهمی برای ارتباط حسنه و نیکو کردن زندگی دیگران است و با ایجاد حس امنیت موجب شادکامی در نیکوترین زندگی می شود.

۵. خوشرویی و گره گشا بودن باید با حفظ کرامت افراد همراه باشد.

۶. تحقق نیکوترین زندگی و شادکامی نیازمند داشتن مهارتهایی از جمله مهار خشم است و این امر تنها به شرط مدارای بردبارانه با مردم و چشم پوشی از خطای دیگران و داشتن حسن خلق محقق می شود.

۷. تحقق نیکوترین زندگی و شادکامی نیازمند مهارت برنامه ریزی جامع و داشتن تفریحات حلال روزانه است.

۸. تحقق نیکوترین زندگی با برطرف کردن گرفتاری انسان ها و به خصوص مؤمنان، با امدادهای غیبی و نصرت های الهی از جایی که انسان گمان نمی کند، همراه است و شادکامی پایدار در حیات دنیوی و اخروی را به دنبال دارد.

منابع و مآخذ

قرآن کریم.

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۷۸ق). *عیون اخبار الرضا*. تهران: جهان.
- _____ . (۱۳۶۲). *الخصال*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- _____ . (۱۴۱۳ق). *من لایحضره الفقیه*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شعبه جزّانی، حسن بن علی. (۱۴۰۴ق). *تحف العقول عن آل الرسول*. قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
- ابن شهر آشوب مازندرانی، محمد بن علی. (۱۳۷۹ق). *مناقب آل ابی طالب*. قم: علامه.
- ابن فارس، احمد. (۱۴۲۹ق). *معجم مقاییس اللغة*. بیروت: دار احیاء التراث العربیة.
- پسندیده، عباس. (۱۴۰۰). *روش فهم روان شناختی متون دینی*. مشهد: پژوهشکده اخلاق و روان شناسی اسلامی، بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
- _____ . (۱۳۹۲). *الگوی اسلامی شادکامی با رویکرد روان شناسی مثبت‌گرا*. قم: دارالحدیث.
- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد. (۱۳۶۶). *تصنیف غرر الحکم و درر الکلم*. قم: دفتر تبلیغات اسلامی.
- جوادی آملی، عبدالله. (۱۳۹۲). *مفاتیح الحیاة*. قم: إسرائ.
- حافظی، سیدمرتضی؛ منشادی، مرتضی؛ جزایی، محدثه. (۱۳۹۹). «اواکوی چالش‌ها و کاربردهای روش بینامتنیت فرود از نردبان انتزاع، سقوط در ورطه تقلیل‌گرایی»، *روش‌شناسی علوم انسانی*. سال ۲۶، ش ۱۰۴، صص: ۱-۱۵.
- حبیبی، رضا. (۱۳۹۴). *درآمدی بر فلسفه علم*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- خامنه‌ای، سید علی. (۱۳۹۴). *طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن*. قم: انتشارات موسسه ایمان جهادی.
- دهقان، اکبر. (۱۳۸۷). *نسیم رحمت*. قم: حرم.
- راغب اصفهانی، حسین. (۱۴۲۷ق). *مفردات الفاظ القرآن*. قم: طلیعه نور.
- سند تحول بنیادین آموزش و پرورش*. (۱۳۹۰). کرمان: اداره کل آموزش و پرورش.
- شعیری، محمد بن محمد. (بی‌تا). *جامع الاخبار*. نجف: مطبعة حیدریة.
- طباطبایی، سیدمحمدحسین. (۱۳۹۰ق). *المیزان فی تفسیر القرآن*. لبنان: بیروت- مؤسسه الأعلمی للمطبوعات.
- طبرسی، فضل بن حسن. (۱۳۹۰ق). *اعلام الوری باعلام الهدی*. تهران: اسلامیه (چاپ قدیم).
- طوسی، محمد بن حسن. (۱۴۱۱ق). *مصباح المتهدّد وسلاح المتعبّد*. بیروت: فقه الشیعه.
- فیض کاشانی، محمد بن شاه مرتضی. (۱۴۱۵ق). *الصادقی*. ایران: مکتبه الصدر.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۴۰۷ق). *الکافی*. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۴۰۳ق). *بحار الانوار الجامعه لدرر أخبار الأئمه الأطهار*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- محمدی ری شهری، محمد. (۱۳۸۹). *میزان الحکمه*. قم: دارالحدیث.

مصباح یزدی، محمد تقی. (۱۳۸۷). *اخلاق در قرآن*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
 _____ (۱۳۹۱). *خودشناسی برای خودسازی*. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام
 خمینی.
 مکارم شیرازی، ناصر و همکاران. (۱۳۷۱). *تفسیر نمونه*. ایران: دارالکتب الاسلامیه.

References

- The Holy Qur'an
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali. (AH 1378). *Uyūn Akhbār al-Riḍā*. Tehran: Jahan. [In Arabic].
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (AH 1362). *Al-Khiṣāl*. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic].
- Ibn Babawayh, Muhammad ibn Ali (AH 1413). *Man Lā Yaḥḍuruḥu al-Faqīh*. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic].
- Ibn Shuba Harrani, Hasan ibn Ali. (AH 1404). *Tuḥaf al-'Uqūl 'an Āl al-Rasūl*. Qom: Society of Seminary Teachers of Qom. [In Arabic].
- Ibn Shahr Ashub Mazandarani, Muhammad ibn Ali. (AH 1379). *Manāqib Āl Abī Ṭālib*. Qom: Allameh. [In Arabic].
- Ibn Faris, Ahmad. (AH 1429). *Mu'jam Maqāyīs al-Lughah*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic].
- Pasandideh, Abbas. (2021). *A Psychological Understanding of Religious Texts*. Mashhad: Foundation for Islamic Studies. [in persian].
- Pasandideh, Abbas . (2013). *An Islamic Model of Happiness from a Positive Psychology Approach*. Qom: Dar al-Hadith. [in persian].
- Tamimi Amadi, Abd al-Wahid ibn Muhammad. (1987). *Ghurur al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Qom: Islamic Propagation Office. [In Arabic].
- Javadi Amoli, Abdollah. (2013). *Mafatih al-Hayat*. Qom: Isra. [in persian].
- Hafezi, Seyyed Morteza; Menhshadi, Morteza; Jazaei, Mohaddeseh. (2020). "An Analysis of the Challenges and Applications of Intertextuality." *Humanities Methodology*, Vol. 26, No. 104. [in persian].
- Habibi, Reza. (2015). *Introduction to the Philosophy of Science*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute. [in persian].
- Khamenei, Seyyed Ali. (2015). *The General Plan of Islamic Thought in the Qur'an*. Qom: Iman Jahadi Institute. [in persian].
- Dehghan, Akbar. (2008). *The Breeze of Mercy*. Qom: Haram. [in persian].
- Raghīb Isfahani, Hossein. (AH 1427). *Mufradat Alfaz al-Qur'an*. Qom: Talieh al-Nour. [In Arabic].
- *The Fundamental Transformation Document in Education*. (2011). Kerman: Education Department. [in persian].
- Shu'ayri, Muhammad ibn Muhammad. (n.d.). *Jāmi' al-Akhbār*. Najaf: Haidariyah Press. [In Arabic].

abic].

- Tabataba'i, Seyyed Muhammad Hossein. (AH 1390). *Al-Mizān fī Tafsīr al-Qur'ān*. Beirut: Al-Alami Publications. [In Arabic].
- Tabrasi, Fazl ibn Hasan. (AH 1390). *I'lām al-Warā bi A'lām al-Hudā*. Tehran: Islamiyah. [In Arabic].
- Tusi, Muhammad ibn Hassan. (AH 1411). *Miṣbāḥ al-Mutahajjid wa Silāḥ al-Muta'abbid*. Beirut: Fiḡh al-Shi'a. [In Arabic].
- Faydh Kashani, Muhammad Mohsen. (AH 1415). *Al-Safi*. Iran: Al-Sadr Library. [In Arabic].
- Kulayni, Muhammad ibn Ya'qub. (AH 1407). *Al-Kāfi*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [In Arabic].
- Majlisi, Muhammad Baqir. (AH 1403). *Biḡār al-Anwār*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi. [In Arabic].
- Mohammadi Reyshahri, Mohammad. (2010). *Mīzān al-Ḥikmah*. Qom: Dar al-Hadith. [In Arabic].
- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi. (2008). *Ethics in the Qur'an*. Qom: Imam Khomeini Institute. [in persian].
- Misbah Yazdi, Muhammad Taqi . (2012). *Self-Knowledge for Self-Development*. Qom: Imam Khomeini Institute. [in persian].
- Makarem Shirazi, Naser, et al. (1992). *Tafsīr al-Namūneh*. Iran: Dar al-Kutub al-Islamiyah. [in persian].